

FÖRENINGEN ELIAS FRIES' ÄTTLINGAR

SKRIFTSERIE 3

ELIAS FRIES OCH FEMSJÖ

Föredrag i Femsjö kyrka vid Föreningen Elias Fries"
ättlingars möte i Femsjö

den 10 juni 1978

av

Nils Fries

ELIAS FRIES OCH FEMSJÖ

När jag idag har glädjen att som ordförande i släktföreningen Elias Fries' ättlingar hälsa föreningens medlemmar välkomna till släktmötet, så sker detta under omständigheter som mer än vanligt är ägnade att stärka den känsla av samhörighet som ju ligger till grund för varje släktförening, en samhörighet genom gemensamma anfäder och anmödrar och genom en gemensam ursprungsbygd. Jag tänker därvid på att det i år förflutit 100 år sedan Elias Fries' död och att detta föranlett akademier och andra lärda sällskap både i Sverige och i utlandet att i tal och skrift erinra om hans forskargärning och betydelse som kulturpersonlighet. Jag tänker också på att vi i år är samlade i Femsjö, i den församling där Elias far verkade som präst i 46 år och där Elias växte upp och sedan vistades under långa perioder av sitt liv.

Vi har visserligen förut haft släktmöte här i Femsjö, med rätt många års mellanrum, men det som gläder oss alldeles särskilt denna gång är att Femsjö hembygdsförening och Fries-bygdens naturvänner velat förena sig med oss inför minnet av Femsjösonen Elias Fries, hälsa oss som sina gäster och inbjuda oss att delta i öppnandet av det nya Elias Fries-museet. Jag vill hälsa dessa föreningars representanter och i övrigt närvarande Femsjöbor varmt välkomna. Jag vill här också tacka kyrkoadjunkt Yngve Kalin för att han inbjudit oss till att avsluta vårt besök i Femsjö med att delta i en gemensam andaktsstund här i kyrkan kl. 4 på e.m.

Inför detta möte tedde det sig naturligt, ja, nästan ofrånkomligt, för mig att säga något om Elias Fries och Femsjö. Jag tänker emellertid inte bli mångordig, det kan bara bli frågan om en snabb skiss före min kusin Sigurds föredrag, som ju sedan skall följa.

Som jag nyss nämnde kan Femsjö betraktas som vår släkts urhem. Det beror inte bara på att Elias Fries föddes här, utan som de närvarande vet så tillhörde hans mor, Sara-Lisa, den sjätte generationen prästfruar

som regerat i Femsjö under en tidrymd av nära 200 år. Det var här inte frågan om konservering av prästänkor, som på många andra håll, utan en av prästens döttrar i varje generation gifte sig med faderns efterträdare och övertog därmed också sin moders roll som prästfru. Jag undrar om den lille Elias ibland reflekterade över sin ovanliga situation som ensam prins och sista telning i denna kvinnodynasti. I varje fall bör denna bakgrund ha förstärkt hans känsla av Femsjö som den fasta punkten i hans liv.

Vad vi med säkerhet vet om Elias Fries barndom är egentligen inte mycket. I sin lilla bok "Om Elias Fries. Släkttraditioner och personliga minnen." beskriver Lamek Rydeman i mycket allmänna ordalag Elias som en glad och livlig pojke, som med liv och lust deltog i jämnårigas lekar och upptåg och visade intresse för mångt och mycket i prästgårdens och bygdens liv. Rydeman nämner ingenting om varifrån han fått sina uppgifter, men man kan förmoda att han i varje fall fått en hel del direkt från den gamle Elias Fries, som han nästan dagligen var tillsammans med under åren 1873-76.

Den muntliga tradition, som kan ha funnits i Femsjö från hans lekkamrater under 1800-talets första år är väl nu helt förlorad, men ibland kan ett eller annat svagt genljud nå fram även till oss. Sålunda fick jag för 22 år sedan ett brev från en gammal prästman, Arthur Johnsson, som då låg sjuk på Renströmska sjukhuset i Göteborg. Han berättade bl.a. att han kom från gården Saxhult, en gård som tillhört hans släkt från 1763 till 1935 och som ligger en halv mil härifrån kyrkan. Hans farmors far, Johannes, som dog 1869, hade varit vallpojke hos Prosten Theodor Fries i Femsjö och lekkamrat med Elias. Enligt familjetraditionen hade han på gamla dagar berättat om hur han och prostens pojke en dag var ute och plockade frusna krikon på en buske i skogen.

"Vi rev sönder kläderna och tordes inte visa oss på flera dar. Sen skrev Elias om den elaka busken i Femsjö." Vad han menade med att Elias sen skrev om den elaka busken torde förbli gåtfullt, men i varje

fall bekräftar denna långlivade lilla minnesbild riktigheten av Rydemans uppgifter om Elias Fries brist på intresse och hänsyn för sina kläder, en inställning som följde honom genom hela livet (och möjligen är att betrakta som ett släktdrag).

Att den unge Elias redan tidigt hade ett starkt och levande intresse för sin hemsocken framgår tydligt på flera sätt. Redan som 15-åring skrev han den sockenbeskrivning, som nu efter att i nära 170 år ha bevarats som manuskript förtjänstfullt utgivits av överintendenten Uno Hernrot i S. Unnaryd-Jälluntofta Fornminnes- och Hembygdsförenings Årsbok 1975. Denna skrift var till stor del baserad på uppgifter om Femsjö som fanns tillgängliga i prästgården i form av en från Elias mormors far, kyrkoherden Magnus Bolin, nedärvd handskrift från 1760, kallad "Antiqua-Nova in Femsjö". Som Hernrot påpekar är emellertid den unge Elias' framställning mera systematisk och överskådlig än Bolins skrift och innehåller betydligt mera uppgifter om Femsjös natur och näringsliv.

Redan i 16-årsåldern började Elias föra botanisk dagbok, ge ut en naturvetenskaplig tidskrift - med sig själv och kusinen Johan Forssander som förmodligen enda läsare - och samla material för en Flora Femsjonensis. Allt är tyvärr inte bevarat av denna brådmogna och häpnadsväckande rika produktion, men av det som ännu finns tillgängligt kan man snart sagt från dag till dag följa hur han blir alltmera förtrogen med naturen, främst växtvärlden, i hemsocknen. Han påträffar växter, i synnerhet svampar och lavar, som han inte kunnat återfinna i Linnes Flora Suecica eller andra tillgängliga handböcker, han beskriver dem och han ger dem egna latinska namn. Det är inget tvivel om att Linne var hans ideal och förebild, men Femsjö kom att intaga en mycket mera central ställning i Elias Fries' botaniska levnadsbana än Stenbrohult någonsin i Linnes.

Naturstudierna hindrade emellertid inte den unge Elias att intensivt taga del i sockenbornas liv i helg och söcken. På gamla dagar berättade han mycket om detta och Lamek Rydeman återger bl.a. den

80-åriga Elias Fries' skildring av julfirandet i Femsjö, i vilket han som pojke tydligen hade fullgjort vissa viktiga funktioner: han fick bl.a. förevisa och förklara julbonadernas bibliska bilder för gårdsfolket och vid 3-tiden på juldagens morgon hjälpa drängarna att "ringa förste" i kyrktornet. Till julmorgonens gudstjänst i den kyrka där vi nu sitter medförde då varje hushåll åtminstone 1 talgljus till kyrkans belysning, rykande och inte särskilt effektiva ljuskällor. Den gamle Uppsalaprofessorn försäkrade emellertid Rydeman att "visst är ljusprakten i vår Uppsala-dôm vida överlägsen talgljusens i Femsjö kyrka, men för mig som gosse tedde sig de sistnämnda i en nästan överjordisk härlighet, den jag aldrig kan förgäta".

Pojkåren tillbringades naturligtvis inte bara i Femsjö. Som åttaåring skrevs Elias in i Växjö skola, där han sedan tillbringade 9 läsår, likväl med ganska långa, oregelbundna avbrott, då skolan var stängd på grund av pågående krig. 1811 var hans skolgång avslutad och han skrev in sig för akademiska studier vid Lunds universitet samma år. Hans studenttid blev kort: redan efter 3 år promoverades han till magister och förordnades till docent. Som akademisk lärare skulle han sedan verka i Lund till 1834, dvs i 20 år.

När man läser Elias Fries' koncentrerade levnadsbeskrivning, sådan han på äldre dagar återgav den i en svårläst handskrift, förvånas man över hur långa perioder av Lundatiden han i själva verket tillbringade i Femsjö. Det var inte bara jularna och många av somrarna. Ibland var det också ett par månader under vårterminen, ibland under hösten.

Man skall emellertid inte tro att Elias for till Femsjö för att ta semester i nutida mening och vila sig från de lärda mödorna i Lund. Nej, ett skäl var materialinsamling, Femsjös natur kände han ju utan och innan, dess nederbördsrika klimat har ju alltid gynnat en rik produktion av svampar, och han visste var han kunde finna de arter han behövde för sitt arbete.

Ett annat skäl var att han fann arbetsro i Femsjö, när han skulle utarbeta vissa av sina större vetenskapliga verk, bl.a. *Lichenographia Europaea* och *Elenchus Fungorum*. För en nutida forskare ter detta sig högst egendomligt: hur kunde han klara sig i vindsrummet på Femsjö prästgård utan tillgång till ett universitetsbibliotek eller åtminstone ett institutionsbibliotek? Förklaringen torde vara den, att antalet för arbetet nödvändiga böcker, dvs äldre och samtida mykologiska skrifter, då ännu var ganska litet, så att han kunde ta dessa böcker med sig, och f.ö. hade han ju ett utomordentligt minne.

Ett tredje skäl för Elias Fries att vistas i Femsjö var i några fall sjukdom. Så var det bl.a. under hösten 1824 och i synnerhet året 1825, då han i januari insjuknade i en svår nervfeber. Det var då han från sjuksängen dikterade manuskriptet till *Systema Orbis Vegetabilium* för sin gode vän Nils Otto Ahnfelt. I sin på latin skrivna mykologiska självbiografi i *Monographia Hymenomycetum Sueciae* nämner Elias också att det var under detta svåra år han skrev sin lilla flora över Femsjös växter, *Stirpium Agri Femsionensis Index* som ett tack till sin hembygd, när han nu hade givit upp hoppet om att tillfriskna. Under sommaren förbättrades likväl hans hälsa och i augusti kunde han fullt återställd återvända till Lund.

Sex år senare fann han i Femsjö sin livsledsagerska, prästdottern Christine Wieslander från Odensjö, som då vistades i prästgården, där hon hjälpte mamma Sara-Lisa Fries med vävning. Elias och Christine gifte sig följande år, 1832, och bodde sedan de följande 3 åren i prästgården, där deras två första barn föddes.

När Elias Fries sent omsider, 1834, fick en fast och ekonomiskt tillfredsställande tjänst som professor i Uppsala kunde Femsjö inte längre tjäna som arbetsplats och styrkekälla för honom så som det gjort i 40 år. Den tidens besvärliga kommunikationer gjorde en resa från Uppsala ner till Småland både tidskrävande och kostsam. Resan upp, i vagn under snösmältningen på våren 1835, hade varit mycket påfrestande för Christine och den endast några månader gamla sonen

Elias Petrus. Äldste sonen, Thore Magnus, hade lämnats kvar hos farföräldrarna och hämtades till Uppsala först 1 1/2 år senare. Sedan försvagades banden med Femsjö också genom att Elias moder avled 1837 och fadern 1839.

Elias besökte Femsjö sistnämnda år i samband med faderns begravning. Han skriver därom till sin gamla barndomsvän, domkyrkosysslomannen Johan Forssander i Växjö, och tackar honom för ett brev som ankom till Femsjö "just efter auctionsbullret". "Sen blev vistandet i Femsjö tungt och ledsamt och vi skyndade från den gamla, så kära fäderneboningen, som nu var öde och tom, till Uppsala, dit vi anlände sistledne torsdags afton."

Även vid ytterligare några senare tillfällen torde Elias Fries ha varit i Femsjö att döma av uttalanden i brev till och från olika personer, men jag finner ingen anledning att gå närmare in på detta. Han följde också väl med vad som hände i Femsjö genom korrespondens med ortsborna, bl.a. med bonden Anders Andersson i Yaberg. Han ägde ju dessutom tre smärre hemman där, vilka han ärvt efter föräldrarna och som var utarrenderade. De försålles slutligen på förmånliga villkor till arrendatorerna.

För Elias Fries' minne framstod Femsjö uppenbarligen med utomordentlig klarhet i alla detaljer ännu på hans ålderdom. Det framgår bl.a. på ett nästan rörande sätt av ett brev som han skrev 1855 till mykologen M.A. Lindblad. Denne besökte nämligen Femsjö för att leta reda på vissa svampar, som skulle avritas för det stora planschverket *Icones Hymenomycetum Sueciae*. Elias anger i sitt brev mycket noggrant var de intressantaste arterna står att finna. T.ex.: "Bya intägt*Inocybe Hystrix*. Kronan bland *Inocybe*. Kring hasselbuskarne, där bäcken rinner öfver en sten, som ligger i dagen." - "Öster ut mellan Sandlien och Prestgården finnes vid Älmåsaledet en kulle, på vars gräsväxta östra sida finnes den högst utmärkta *Nolanea verecunda*" Han rekommenderar en vandring åt Qvarnhagen och Bålshult: "Vid körevägen går man över stättan i

Södra Hage, där finnas speciell *Psathyra fibrillosa*, *Pleurotus pulmonarius*; och längst bort i hörnet mot Stensjön *Cortinarius amurceus*. Där klifver man öfver två gärdesgårdar (för en smal uppröjning i skogen) och inkommer i en tallskog, där jemte den högst sköna och märkvärdiga *Cortinarius privignus* finnas *Mycena cruenta*, *Inocybe relicina*, m.fl." Han rekommenderar också en vandring mellan Flahult och Långebro lid: "Man går rakt i vester från Prestgården genom qvarnhagen förbi sågen och kommer efter tvenne grindar i Flahults gärde. Här är på björkstubbar *Hydnum corrugatum* tagen; vidare på grusfält under björkar *Thelephora caryophyllea* samt *Entoloma turbidum* (äfven annorstädes!) och återvänder sedan till grinden till qvarnhagen. Der ligger söder ut en mosse, från hvilken en bäck rinner åt norr genom en lång kärrtrakt. Vestra kanten af denna kärrtrakt är en af de intressantaste vandringar och följes den rakt i norr, till man utkommer till allmänna häradsvägen vid en brant backe. Det är ett godt stycke. Här finnas många sköna *Hydna* (*H. squamosum*, *melaleucum*, *tomentosum*), många herrliga *Cortinari*, hvaribland den gudomliga *C. plwniger* vid en alstubbe, *C. subtortus* och *tortuosus* bland *Sphagna*, *Clitocybe difformis* likaledes (alla tre i kärrkanten), *Inocybe relicina* d:o, *Cortinarius vibratilis*; och närmare Långebro lid *Flammula austera* på tallstammar, *Galera stagnina* i sin prakt, *Cortinarius vibratilis*, *Calocera furcata* m.fl."

Man kan ju undra om alla dessa gärdesgårdar, stättor och intressanta stubbar verkligen fanns kvar till ledning vid Lindblands exkursioner; under ett kvartssekel hinner ju mycket förändras i ett landskap. I nu försvunna brev rapporterade emellertid Lindblad tydligen till Elias om lyckade fynd och Elias skrev då till honom bl.a.: "Därjemte har du gladt mig med tvenne bref från Femsjö. Det är verkligen högtidsdagar för mig, då de anlända. Jag går hela veckan i längtan efter den postdag, som kan medföra brev från dig. Jag vandrar under deras läsning om igen i skogarna vid Femsjö."

Lindblad var en av de första som besökte Femsjö i rent vetenskapliga ärenden. Han har fått många efterföljare. De platser där berömda män och kvinnor fötts, vuxit upp

eller verkat har alltid dragit till sig skaror av besökare; de aktningsvärda, ehuru väsentligen sentimentala, skäl som ligger bakom detta har säkert lett mången turist inte bara till Stenbrohult, Mårbacka och Sundborn utan också till Femsjö. Men till Femsjö söker sig också gäster i allvarligare, vetenskapliga syften. Elias Fries' största vetenskapliga insats gällde hattsvamparnas, ibland kallade storsvamparnas, systematik. En mycket hög procent av Europas hattsvamparter beskrevs för första gången och namnsattes av honom med svampmaterial härifrån som underlag. Nutidens – och säkerligen också framtidens – specialister vill ofta veta: hur ser dessa arter ut på den plats där de först beskrevs? Därför kommer de hit och folket här i trakten har säkert mött många av dessa lärda män under deras vandringar till Elias Fries' gamla svampställen. Mykologen Seth Lundell bodde långa perioder under 1930-talet i Femsjö för att studera svampfloran och detsamma gäller professor Meinhard Moser från Österrike, som under 1970-talet i samma syfte nästan årligen besökt Femsjö under svamptiden på hösten.

Inom deras vetenskap är Femsjö ett välkänt och viktigt namn. På ett sätt som helt visst är enastående i vårt land kom alltså Elias Fries genom sin forskargärning att förläna ryktbarhet inte bara åt sig själv utan också åt den bygd från vilken han utgått.